

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรับยาสมมติจากตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

An Analytical Study of *Sommit* Drug Remedies from Thai Traditional Medical Texts of Phitsanulok Province

ภักตร์พล แสงเงิน^{1*}

Phakphon Sangngern^{1*}

Received: 15 January 2025

Revised: 21 March 2025

Accepted: 19 June 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารบูรณาการกับการวิจัยเชิงปริมาณ มุ่งศึกษาสารัตถะและความถี่ของเภสัชวัตถุของตำรับยาสมมติที่พบในตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลกฉบับปริวรรตจำนวน 87 ฉบับ 7,700 หน้าสมุดไทย เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ผลการศึกษาพบตำรับยาสมมติ จำนวน 31 ฉบับ (65 ตำรับ จาก 87 ฉบับ) ซึ่งพบตำรับยาประเภทรักษากลุ่มโรคไข้มากที่สุด พบพืชวัตถุจำนวน 258 ชนิด โดยพบการใช้สมุนไพรมากที่สุด พบสัตว์วัตถุจำนวน 34 ชนิดโดยพบการใช้ชะมด ช้าง และแรดมากที่สุด พบธาตุวัตถุจำนวน 13 ชนิด โดยพบการใช้ดินถินดำ นมผา และน้ำประสานทองมากที่สุด พบน้ำกระสายยาจำนวน 46 ชนิด โดยพบการใช้ดอกไม้มากที่สุด ผู้วิจัยเสนอให้มีการวิจัยพืชวัตถุ จำนวน 4 ตัวอย่าง คือ บุนนาค พิกุล บัวหลวง และสารภี ในด้านของสรรพคุณทางวิทยาศาสตร์เนื่องจากพบข้อบ่งชี้ในการแก้ไข การวิจัยครั้งนี้จะเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับเครื่องยาจากตำรับยาสมมติจากตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลกต่อไป

คำสำคัญ: ตำรับยาสมมติ, ตำรายาแพทย์แผนไทย, จังหวัดพิษณุโลก

Abstract

This research article was based on documentary research integrated with quantitative research and aims to study the essences and *Sommit* Drug remedies from Thai Traditional Medical Texts of Phitsanulok Province. A document from the Art and Cultural Center of Pibulsongkram Rajabhat University, a transliterated version covering 87 manuals, 7,700 pages of old Thai books. The results of the study found that *Sommit* Drug remedies covered 31 manuals,

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาภาษาไทย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

¹ Assistant Professor of Thai Language Department, Faculty of Humanities and Social Science, Rajabhat Pibulsongkram University

* Corresponding author: Phakphon Sangngern, Email: phakphon.s@psru.ac.th

65 remedies from 87 manuals. The highest frequency remedy is to cure fever. The study found 258 plant-based substances used, with the highest frequency being *Mesua ferrea* L. The study found 34 animal-based substances used, with the highest frequency being *Viverra zibetha*, *Elephas maximus* and *Rhinoceros sondaicus*. The study found 13 mineral-based substances used, with the highest frequency being Din Thanam, Nompha and borax. The liquid adjuvants used in the remedies cover 46 types, with the highest being Namdokmai. The researcher proposed to study four plant samples, namely *Mesua ferrea* L., *Mimusops elengi* L., and *Nelumbo nucifera* Gaertn. and *Mammea siamensis* (T. And.) Kosterm., in terms of their scientific properties, because they showed indications of their ability to cure fever. This research will be an important database regarding Sommit Drug remedies from Thai Traditional Medical texts of Phitsanulok Province.

Keyword: Sommit Drug Remedies, Thai Traditional Medical Texts, Phitsanulok Province

บทนำ

โดยปกติตำราการแพทย์แผนไทยจะประกอบไปด้วยตำรับยาที่หลากหลายเพื่อใช้ในการรักษาโรค มีทั้งตำรับยาที่ไม่มีชื่อเฉพาะ เช่น ตำรับยาถอน (รักษาโรคถอน) ตำรับยาแก้ไข้ ตำรับยาแก้ลมท้อง ตำรับยาแก้สันนิบาต ตำรับยาแก้มูกตึง เป็นต้น และตำรับยาที่มีชื่อเฉพาะ เช่น ตำรับยาพรหมพักตร์ (รักษาโรคทางโลหิต) ตำรับยาไฟประลัยกัลป์ (รักษาโรคทางโลหิต) ตำรับยามหากาลัง (รักษาอาการอ่อนเพลีย) ตำรับยาถอนนางนอน (แก้ระส่ำระสาย) ตำรับยาสมิท (รักษาสันนิบาต แก้ไข้) เป็นต้น

ตำรับยาสมิทใหญ่ เป็นยาแผนไทยขนานหนึ่ง ใช้แก้สันนิบาต แก้พิษไข้ เช่น ไข้เหนื่อ ไข้รากสาด (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกและราชบัณฑิตยสถาน, 2553) ในตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ หนังสือสำคัญทางการแพทย์แผนไทยมีตำรับยาชื่อ สมิทปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ทางทางการแพทย์แผนไทยจำนวน 3 คัมภีร์ 7 ตำรับ ดังนี้

คัมภีร์ปฐมจินดา เนื้อหาว่าด้วยโรคเกี่ยวกับแม่และเด็ก กล่าวถึงตำรับที่ 1 ยาสมิทกุมารใหญ่ใช้รักษาไข้ 3 ถู ดานซางทั้งปวง และ

ดานขโมย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 231) ตำรับที่ 2 ยาชื่อสมมิตร ใช้รักษาไข้กำเดา 3 ถู (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 197) ตำรับที่ 3 ยาชื่อสมิทกุมารน้อยใช้รักษาพิษซางจับหัวใจและซางขึ้นตับ ปอด ทรวงอก ทำให้ให้ตมูกตึงโลหิต (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 216)

คัมภีร์ธาตุวิภังค์ เนื้อหาว่าด้วยการรักษาโรคที่เกี่ยวกับความพิการของธาตุทั้ง 4 กล่าวถึงตำรับที่ 4 ยาชื่อมหาสมิทใหญ่ ใช้รักษาพิษไข้เหนื่อ ไข้รากสาดสันนิบาตทั้งปวง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 331) ตำรับที่ 5 ยานี้ชื่อสมิทสระหะ ใช้รักษาหัวใจพิการ อาการคลั่งไคล้จากคุณไสย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 343)

คัมภีร์ชวดาร เนื้อหาว่าด้วยการอธิบายถึงโรคลมและเลือด กล่าวถึงตำรับที่ 6 ยาสมิทใหญ่ ใช้รักษาลมจุกเสียด ลมแน่นในอกในท้อง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 562) และตำรับที่ 7 ยาสมิทน้อยยาสมิทน้อย ใช้รักษาไข้ดำอืดแดง แก้กาฬภายใน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 562)

ลักษณะสำคัญของตำรับยาสมิททุกตำรับในตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์มักใช้เภสัช

วัตถุจำนวนมาก โดยเฉพาะเกสรดอกไม้หลากหลายชนิดในการปรุงยาและมีสรรพคุณในการรักษาโรคที่หลากหลาย เช่น แก้ไข้ ชาง สันนิบาต รากสาต แก้ม แก้วกเสียด เป็นต้น ลักษณะสำคัญเหล่านี้จุดประกายความคิดในการวิจัยให้แก่ผู้วิจัย กล่าวคือ ตำรับยาสมมิต น่าจะเป็นตำรับยาสำคัญตำรับหนึ่งที่คนโบราณใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ โดยเฉพาะไข้ อันเป็นโรคที่สามารถเกิดขึ้นกับคนได้ทุกเพศทุกวัย โดยผู้วิจัยเห็นว่า ตำรับยาสมมิต น่าจะพัฒนาต่อในเชิงการแพทย์แผนไทยได้ต่อไป จึงเป็นที่มาของการศึกษาในครั้งนี้

จากการที่ผู้วิจัยได้ปริวรรตตำรายาแพทย์แผนไทยทั้ง 87 ฉบับ เอกสารจากสำนักศิลปและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จำนวน 87 ฉบับ 7,700 หน้าสมุดไทย เนื่องจากเป็นตำรับยาที่มีชื่อเรียกซึ่งพบบ่อยครั้งในตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก เกณฑ์ในการคัดเลือกคือ จะต้องมียชื่อตำรับยาหรือส่วนหนึ่งของชื่อตำรับว่า “สมมิต, สมมิตร” และมีส่วนประกอบของตัวยาที่แตกต่างกัน ดังนี้

การสำรวจเบื้องต้นพบว่า มีตำรับยามีชื่อเฉพาะปรากฏจำนวนมาก โดยเฉพาะตำรับยาสมมิต อีกทั้งยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาค้นคว้าจึงเป็นที่มาของการวิจัยในครั้งนี้ โดยการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า จะเป็นการวิจัยพื้นฐานที่จะมีผู้นำผลการศึกษาไปพัฒนาต่อยอดทางด้านการแพทย์แผนไทยเพื่อปรับปรุงใช้ในการรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาทางการแพทย์แผนไทยโบราณต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาสรรพคุณของตำรับยาสมมิตในตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก
2. ศึกษาความถี่ของเภสัชวัตถุในตำรับยาสมมิตจากตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

ขอบเขตของการวิจัย

ใช้ตำรับยาสมมิตจำนวน 65 ตำรับจากตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลกฉบับปริวรรต เอกสารจากสำนักศิลปและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จำนวน 87 ฉบับ 7,700 หน้าสมุดไทย เนื่องจากเป็นตำรับยาที่มีชื่อเรียกซึ่งพบบ่อยครั้งในตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก เกณฑ์ในการคัดเลือกคือ จะต้องมียชื่อตำรับยาหรือส่วนหนึ่งของชื่อตำรับว่า “สมมิต, สมมิตร” และมีส่วนประกอบของตัวยาที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. ตำรายาแพทย์แผนไทยจากอำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 32 ฉบับ พบตำรับยาสมมิต 8 ฉบับ 16 ตำรับ
2. ตำรายาแพทย์แผนไทยจากอำเภอฟาร์มโพธิ์ จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 18 ฉบับ พบตำรับยาสมมิต 8 ฉบับ 19 ตำรับ
3. ตำรายาแพทย์แผนไทยจากอำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 27 ฉบับ พบตำรับยาสมมิต 10 ฉบับ 20 ตำรับ
4. ตำรายาแพทย์แผนไทยจากอำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 6 ฉบับ พบตำรับยาสมมิต 3 ฉบับ 4 ตำรับ
5. ตำรายาแพทย์แผนไทยจากอำเภอลำตรัง จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 3 ฉบับ พบตำรับยาสมมิต 1 ฉบับ 3 ตำรับ
6. ตำรายาแพทย์แผนไทยจากอำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 1 ฉบับ พบตำรับยาสมมิต 1 ฉบับ 3 ตำรับ

ข้อตกลงเบื้องต้น

คำว่า ตำรับยาสมมิต สมมิตร สมมิตร์ นั้น ในบทความนี้เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “สมมิต” ทั้งหมด

การทบทวนวรรณกรรมและกรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้แบ่งการทบทวนวรรณกรรมและสารสนเทศที่เกี่ยวข้องออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 งานที่ศึกษาเอกสารในสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จำนวน 17 เรื่อง ซึ่งเป็นกลุ่มงานที่มุ่งศึกษาปริวรรตตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ด้วยการนับความถี่ของตำรับยารักษากลุ่มโรคและอาการ และความถี่ของเภสัชวัตถุที่ปรากฏ โดยผู้วิจัยจะนำผลการศึกษาดังกล่าวมาช่วยในหัวข้อการอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

เรื่องที่ 1 งานของ สิริขวัญ สุทธิสน และคณะ (2562) วรรณกรรมเภสัชกรรมวัดสุนทรประดิษฐ์ ตำบลบางระกำ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

เรื่องที่ 2 งานของ มณีสร วังศิริ และคณะ (2562) วรรณกรรมเภสัชกรรมวัดนครชุม ตำบลเมืองเก่า อำเภอมือเมืองพิจิตร จังหวัดพิจิตร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

เรื่องที่ 3 งานของ กานต์ธีรา จางตระกูล และคณะ (2563) วรรณกรรมเภสัชกรรมวัดท่านา ตำบลไผ่ล้อม อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เอกสารเลขที่ พส.ข.0232

เรื่องที่ 4 งานของ เกศินี แก้วนิลและคณะ (2563) วรรณกรรมเภสัชกรรมวัดสระไม้แดง ตำบลอรุณภูมิ อำเภอมือเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เอกสารเลขที่ พส.ข.0226

เรื่องที่ 5 งานของ ภัทรพล แสงเงิน (2564) ศึกษา

เปรียบเทียบตำรับยาในตำรายาวัดใหม่พรหมพิราม เอกสารเลขที่ พส.ข.0215 กับตำรับยาในตำรายาแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง

เรื่องที่ 6 งานของ ชลิตา สอนจันทร์และคณะ (2564) สารัตถะในตำรายาวัตสันติกาवास อำเภอพรมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เอกสารเลขที่ พส.ข.0239

เรื่องที่ 7 งานของ พงุทัย ปัญญาจักร และคณะ (2564) สารัตถะในตำรายาวัตสะพานหิน อำเภอพรมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เอกสารเลขที่ พส.ข.0274

เรื่องที่ 8 งานของ นันทรัตน์ ยอดกระโทม และคณะ (2564) สารัตถะในตำรายาวัตกรับพวงเหนือ อำเภอพรมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เอกสารเลขที่ พส.ข.0235

เรื่องที่ 9 งานของ ณัฐมล พรหมรอดและคณะ (2564) รูปแบบการเขียนชื่อพืชวัตถุในตำรายาวัตไพรสุวรรณ อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม เอกสารเลขที่ พส.ข.0264

เรื่องที่ 10 งานของ ภัทรพล แสงเงิน และอุเทน วงศ์สถิตย์ (2565) ศึกษาตำรับยากวาดคอจากตำรายาแพทย์แผนไทยของอำเภอพรมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

เรื่องที่ 11 งานของ ปาลิตา ทองเพล และคณะ (2565) การศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสารต้นฉบับตำรายาแพทย์แผนไทยวัดจูงนาง ตำบลท่าทอง อำเภอมือเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก เอกสารเลขที่ พส.ข. 0277

เรื่องที่ 12 งานของ ขจีพรรณ ศรีฟอง และคณะ (2566) การศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสารต้นฉบับตำรายาแพทย์แผนไทยวัดกรับพวงเหนือ อำเภอพรมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เอกสารเลขที่ พส.ข.0300

เรื่องที่ 13 งานของ กานต์พิชชา แข่งขัน และคณะ (2566) การศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสาร

ต้นฉบับตำรายาแพทย์แผนไทยวัดพรหมพิราม
อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เอกสาร
เลขที่ พส.ข.0259

เรื่องที่ 14 งานของ ภัทรพล แสงเงิน
(2567ก) ตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก
: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและสารัตถะ

เรื่องที่ 15 งานของ ภัทรพล แสงเงิน
(2567ข) การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรับยาพอกจาก
ตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก

เรื่องที่ 16 งานของ ภัทรพล แสงเงิน
(2567ค) การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรายาแพทย์
แผนไทยวัดท่านา (6) ตำบลไผ่ล้อม อำเภอ
บางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก เอกสารเลขที่
พส.ข.0267

เรื่องที่ 17 งานของ ภัทรพล แสงเงิน
(2567ง) การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรับยาอายุ
วิวัฒนาการจากตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัด
พิษณุโลก

จากงานวิจัยข้างต้นทั้ง 17 เรื่องนั้น
เป็นการศึกษาด้วยระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษา
เอกสารโบราณ คือ การนับความถี่ของเภสัชวัตถุ
ที่พบตลอดจนสารัตถะ (เนื้อหาสำคัญ) ที่ปรากฏ
ในตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก
และใกล้เคียง เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ผู้วิจัยได้ต่อย
อดความคิดมาจากการวิจัยทั้ง 17 เรื่องดังกล่าว
แล้วพัฒนาจนเป็นการศึกษาวิจัยเฉพาะตำรับยา
สมมติในครั้งนี้

**งานประเภทที่ 2 งานที่ศึกษาเกี่ยวกับ
ความถี่ของโรคหรือเภสัชวัตถุในตำรายาแพทย์
แผนไทย จำนวน 6 เรื่อง ดังนี้**

เรื่องที่ 1 งานของ อุษา กลิ่นหอม (2552)
งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาและปริวรรตตำรายาโบราณ
พื้นบ้านอีสานจำนวน 27 ฉบับ โดยมุ่งศึกษา
เฉพาะตำรับยาที่ใช้รักษาโรคไข้หามกไม้ 349
ตำรับ โรคท้องถื่นของภาคอีสานซึ่งมักเกิดขึ้นใน

ช่วงเปลี่ยนฤดูกาล มี 2 แบบ คือ โรคไข้หามกไม้
น้อยและไข้หามกไม้ใหญ่

เรื่องที่ 2 งานของ ณรงค์ศักดิ์ ราวรินทร์
(2561) งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาการใช้พืชวัตถุเฉพาะ
กรรมเท่านั้น ที่ปรากฏในตำรับยาโบราณต่าง ๆ
ของภาคอีสานการศึกษาพืชวัตถุเฉพาะนี้เป็นแนวทาง
สำคัญให้กับการวิจัยในครั้งนี้ได้อย่างดีในเรื่องของ
การศึกษาพืชวัตถุที่พบเป็นอันดับต้นของตำรับยา
สมมติซึ่งจะเป็นข้อมูลสำคัญให้กับการพัฒนาต่อยอด
ทางการแพทย์แผนไทยต่อไป

เรื่องที่ 3 งานของ พรณเพ็ญ เครือไทย
(2558) งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเฉพาะโรคป่าเถิง (มะเร็ง)
โรคผิวหนังชนิดหนึ่งที่ปรากฏในตำรายาโบราณ
ของล้านนา โดยผู้วิจัยจะนำแนวคิดที่มุ่งศึกษา
เฉพาะโรคนี้มาปรับใช้ในการวิจัยในตำรายาสมมติ
ว่า มีโรคใดปรากฏสูงสุด

เรื่องที่ 4 งานของ วรดี วารีผล (2564)
งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาสารัตถะในตำรายาอีสานของ
ตาส่วน ศรีมะพริก โดยมีการจำแนกกลุ่มโรคที่พบ
ผลการศึกษาพบว่า มีตำรับยารักษาโรคไข้หามก
ไม้จำนวน 379 ตำรับ โดยผู้วิจัยจะนำแนวคิดมา
ปรับใช้ในการวิจัยในเรื่องของการจำแนกกลุ่มโรค
ในตำรับยาสมมติ

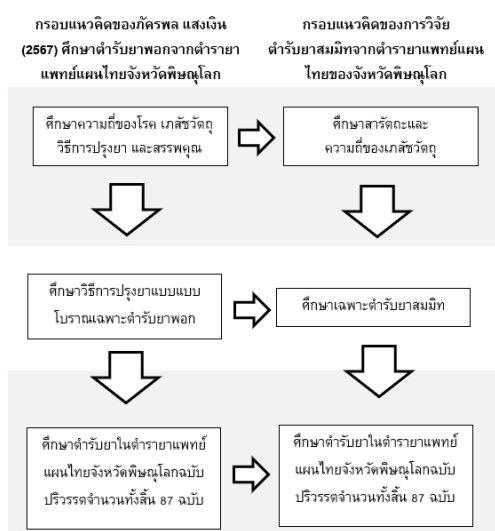
เรื่องที่ 5 งานของ ณมน ปุษาพานิช และ
วิทยา บุษบงค์ (2565) งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาการใช้
พืชวัตถุเฉพาะกัญชาเท่านั้น ที่ปรากฏในตำรับยา
โบราณต่าง ๆ ของภาคใต้การศึกษาพืชวัตถุ
เฉพาะนี้เป็นแนวทางสำคัญให้กับการวิจัยในครั้ง
นี้ได้อย่างดีในเรื่องของการศึกษาพืชวัตถุที่พบเป็น
อันดับต้นของตำรับ

เรื่องที่ 6 งานของพรณเพ็ญ เครือไทย
(บรรณาธิการ) (2554) งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเฉพาะ
โรคป่าเถิง (มะเร็ง) โรคผิวหนังชนิดหนึ่งที่ปรากฏ
ในตำรายาโบราณของล้านนา และศึกษาความถี่
ของพืชวัตถุที่ใช้ในการรักษาโรคป่าเถิง โดยผู้วิจัย
จะนำแนวคิดที่มุ่งศึกษาเฉพาะโรคนี้มาปรับใช้ใน

การวิจัยในตำรายาสมมิทว่า มีโรคใดปรากฏสูงสุด และใช้พืชวัตถุใดในการปรุงตำรับยาสมมิทสูงสุด

จากงานวิจัยข้างต้นทั้ง 6 เรื่องนั้น เป็น การศึกษาด้วยระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาเอกสาร โบราณเช่นเดียวกัน แต่เป็นงานวิจัยภูมิภาคอื่น ๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับความถี่ของเภสัชวัตถุหรือโรคที่ ปรากฏในตำรายาแพทย์แผนไทยภูมิภาคอื่น ๆ ซึ่งคล้ายคลึงกับการวิจัยในครั้งนี้

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ทั้งหมดพบว่า ยังไม่มีผู้ใดศึกษาวิจัยเฉพาะตำรับ ยาสมมิทในตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัด พิษณุโลก โดยการวิจัยครั้งนี้ประยุกต์ใช้กรอบ แนวคิดของ ภัทรพล แสงเงิน (2567) เรื่อง การ ศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่ดํารับยาพอกจากตำรายาแพทย์ แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลกเป็นหลักดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

จากภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย ผู้วิจัยประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดจากภัทรพล แสงเงิน (2567) โดยการวิจัยครั้งนี้จะศึกษาสารัตถะ (เนื้อหาสำคัญ) และความถี่ของเภสัชวัตถุ โดยมุ่ง ศึกษาเฉพาะตำรับยาชื่อว่า “สมมิท” เท่านั้นที่ ปรากฏในตำรับยาจากตำรายาแพทย์แผนไทยของ

จังหวัดพิษณุโลก ฉบับปรับปรุง จำนวน 87 ฉบับ

ตัวอย่างตำรับยาสมมิทจากตำรายาแพทย์ แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก ตำรับที่ 4 ยาสมมิทใหญ่ จากตำรายาวัชรธรรมจักร (3) พส.ข.0228 ดังนี้

ตำรับที่ 4 ยาสมมิทใหญ่

๑ ยาสมมิทใหญ่ ท่านให้เอาดอกบัวหลวง

1 ดอกบัวขม 1 ดอกบัวเผื่อน 1 ดอกกระเกต 1 ดอกลำเจียก 1 ดอกพิกุล 1 ดอกสารภี 1 ดอก บุนนาค 1 เขากวาง 1 งาช้าง 1 นอแรด 1 เขี้ยว หมี่ 1 เขี้ยวจระเข้ 1 เขี้ยวหมู 1 เขี้ยวแรด 1 เขา วัว 1 เขาควายทั้ง 2 เขาแพะ 1 เขาแกะ 1 เขากูย 1 ระย่อม 1 พิษนาศน์ 1 จันทน์ 2 ตาอ้อยแดง 7 ตา หัวคูน พันงูแดง 1 พิมเสน 1 วานเปราะ 1 อบเชย 1 ใบละหุ่งแดง 1 ใบทรงบาดาล 1 เทียน ดํา 1 โกฐหัวบัว 1 บดละลายน้ำจันทน์ก็ได้ น้ำดอกไม้ ก็ได้ แก้วภาพทั้ง 8 จำพวกแล (ตำรายาวัชรธรรมจักร (3)/0228, น. 87-88)

ตารางที่ 1 ตำรับที่ 4 ยาสมมิทใหญ่

1. พืชวัตถุ	- บัวหลวง (ดอก) 1	- อ้อยแดง (ตา) 7
	- บัวขม (ดอก) 1	- คูน (หัว)
	- บัวเผื่อน (ดอก) 1	- พันงูแดง 1
	- กระเกต (ดอก) 1	- พิมเสน 1
	- ลำเจียก (ดอก) 1	- วานเปราะ 1
	- พิกุล (ดอก) 1	- อบเชย 1
	- สารภี (ดอก) 1	- ละหุ่งแดง (ใบ) 1
	- บุนนาค (ดอก) 1	- ทรงบาดาล (ใบ) 1
	- ระย่อม 1	- เทียนดํา 1
	- พิษนาศน์ 1	- โกฐหัวบัว 1
	- จันทน์ 2	
2. สัตว์วัตถุ	- กวาง (เขา) 1	- วัว (เขา) 1
	- ช้าง (งา) 1	- ควายทั้ง 2 (เขา)
	- แรด (นอ, เขี้ยว) 1	- แพะ (เขา) 1
	- หมี่ (เขี้ยว) 1	- แกะ (เขา) 1
	- จระเข้ (เขี้ยว) 1	- กูย (เขา) 1
	- หมู (เขี้ยว) 1	
3. ธาตุวัตถุ	-	
4. น้ำกระสาย	-	น้ำจันทน์, น้ำดอกไม้
5. วิธีการปรุงยา	นำตัวยาทูทั้งหมดบดทำแท่งละลายน้ำจันทน์ หรือน้ำดอกไม้แล้วรับประทาน	
6. สรรพคุณ	แก้ภาพ 8 จำพวก	

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **ตำรับยาสมมติ** คือ ตำรับยาชื่อเฉพาะตำรับหนึ่ง มักใช้ประกอบการรักษาไข้ สันนิบาตมักมีส่วนประกอบของเภสัชวัตถุจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นดอกไม้หรือเถาของดอกไม้ต่าง ๆ

2. **สารัตถะ** คือ สารสำคัญ

3. **เภสัชวัตถุ** คือ วัตถุที่ใช้ในการปรุงยา ประกอบไปด้วย 1. พืชวัตถุ (ยาที่ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช) 2. สัตว์วัตถุ (ยาที่ได้มาจากอวัยวะของสัตว์) 3. ธาตุวัตถุ (ยาที่ได้จากแร่ธาตุธรรมชาติและการสังเคราะห์ของมนุษย์) และ 4. น้ำกระสายยา (ตัวทำละลายทำให้คนไข้รับประทานยาได้ง่ายหรือทำให้ตัวยาออกฤทธิ์ได้ดีขึ้น) (ชยันต์ พิเชียรสุนทร และคณะ, 2544)

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสารบูรณาการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research is integrated into documentary research) โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้

1. สืบหาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาดารายาแพทย์แผนไทย

2. ค้นหาตำรับยาสมมติในตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ฉบับปริวรรต จำนวนทั้งสิ้น 87 ฉบับ

3. จัดทำตารางเภสัชตำรับของตำรับยาสมมติในตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

3.1 ศึกษาสรรพคุณของตำรับยาสมมติจากตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

3.2 ศึกษาความถี่ของเภสัชวัตถุที่ปรากฏในตำรับยาสมมติจากตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

4. สรุปผลและอภิปรายผลการวิจัย ข้อเสนอแนะ

ขอบเขตการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาเฉพาะตำรับยาชื่อว่าสมมติที่ปรากฏในตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลกฉบับปริวรรต เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จำนวน 87 ฉบับเท่านั้น

ผลการวิจัย

สรรพคุณของตำรับยาสมมติจากตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก จำนวน 87 ฉบับ พบตำรับยาสมมติ 31 ฉบับ จำนวน 65 ตำรับ สามารถจำแนกประเภทที่พบได้ 4 ประเภท ดังนี้

อันดับ 1 ประเภทมุ่งรักษากลุ่มโรคไข้และอาการต่าง ๆ ที่เนื่องมาจากไข้ พบมากที่สุดจำนวน 37 ตำรับ เช่น **ตำรับยาสมมติใหญ่** ใช้แก้กาฬ 8 จำพวก (ตำรายาวัตรธรรมจักร (3)/0228) **ตำรับยาสมมิตกลาง** แก้เชื่อมมัวและทุนทุรายจากไข้ (ตำรายาวัตรธรรมจักร (3)/0228) **ตำรับยาสมมติใหญ่ชาติรี** แก้ไข้ทั้งปวง (ตำรายาวัตรพรหมพิราม/0215) **ตำรับยาสมมิตน้อย** แก้ทุนทุรายจากไข้ แก้ไขร่อน ไข้หนาว สันนิบาตทั้งปวง (ตำรายาวัตรกริบทองเหนือ (3)/0241) เป็นต้น

อันดับ 2 ประเภทยาที่รักษาได้มากกว่า 1 กลุ่มโรค¹ จำนวน 15 ตำรับ เช่น **ตำรับยามหาสมมิตีแห่งทองใหญ่** แก้บิด แก้เชื่อม มีน ชีม แก้โรคทั้งปวง (ตำรายาวัตรธรรมจักร/0212) **ตำรับยาสมมติ** แก้ไข้ 3 ฤดู แก้ไข้ทั้งปวงและตานขโมย (ตำรายาวัตรจุนนาง/0243) และ **ตำรับยาสมมิตสวาทะ** แก้กาฬจับหัวใจ แก้ไคล้งไคล้ แก้คุณไสยคุณผีคุณคนทั้งปวง (ตำรายาวัตรพรหมพิราม (2)/0259) เป็นต้น

¹ หมายถึง รักษาได้มากกว่า 1 กลุ่มโรคและอาการ เช่น ไข้ รักษาโรคทั้งปวง โรคไข้ โรคฝี โรคตานขาง พิษต่าง ๆ เป็นต้น

อันดับ 3 ประเภทยาที่ไม่ระบุสรรพคุณที่แน่ชัด² จำนวน 11 ตำรับ เช่น **ตำรับยาสมิทน้อย** ไม่ระบุสรรพคุณ (ตำรายาวัตรธรรมจักร (3)/0228) และ **ตำรับยาสมิท** ไม่ระบุสรรพคุณ (ตำรายาวัตรจุนนาง (2)/0277) เป็นต้น

อันดับ 4 ประเภทยารักษากลุ่มโรคเกี่ยวกับเด็ก จำนวน 2 ตำรับ คือ **ตำรับยาสมิทกุมาร (1)** แก้กษาง (ตำรายาวัตรทานา (8)/0290) และ **ตำรับยาสมิทกุมาร (2)** แก้กษิงขาง (ตำรายาวัตรแหลมเจดีย์ (2)/0276)

จากการศึกษาของผู้นิพนธ์ สันนิษฐานได้ว่า คำว่า ใหญ่ กลาง และน้อย ที่ปรากฏอยู่ท้ายตำรายาสมิทประเภทต่าง ๆ นั้น น่าจะหมายถึงสรรพคุณที่ใช้ในการรักษาโรค โดยตำรับยาสมิทที่มีคำว่า ใหญ่ ต่อท้ายตำรับนั้น ส่วนใหญ่พบตัวตัวยาและสรรพคุณในการรักษาโรคและอาการที่ครอบคลุมมากกว่าคำว่า กลาง และน้อย ต่อท้ายตำรับ

ความถี่ของพืชวัตถุ พบพืชวัตถุจำนวน 258 ชนิด สามารถเรียงลำดับความถี่จากมากไปหาน้อย 10 อันดับแรกได้ดังนี้

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 1 คือ **บุนนาค** (บุนนาค 1 ดอกบุนนาค 35 เกสรบุนนาค 14) พบจำนวน 50 ครั้ง

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 2 คือ **พิกุล** (พิกุล 1 ดอกพิกุล 34 เกสรพิกุล 14) พบจำนวน 49 ครั้ง

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 3 คือ **จันทน์ 2** (จันทน์ 2 30 ผลจันทน์ 2 9 ดอกจันทน์ 2 8) บัวหลวง (บัวหลวง 1 ดอกบัวหลวง 18 เกสรบัวหลวง 28) และ **สารภี** (สารภี 1 ดอกสารภี 32 เกสรสารภี 14) พบจำนวน 47 ครั้ง

² การไม่ระบุสรรพคุณในตำรับยาที่มีชื่อเรียกนั้น ไม่ได้หมายความว่า ยาตำรับนั้น จะไม่สามารถรักษาโรคและอาการต่าง ๆ ได้ แต่เป็นความรู้พื้นฐานที่หมอจะต้องทราบอยู่แล้วว่า ตำรายาชื่อใด ใช้รักษาโรคและอาการใด เช่น ตำรับยา **ตระกูลสมิท** (ใหญ่ กลาง เล็ก) ใช้รักษาไข้ และสันนิษฐานทั้งหลาย ตำรับยาตระกูล **พรหมพักตร์** (ใหญ่ กลาง เล็ก) ใช้รักษาโรคทางโลหิต เป็นต้น

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 4 คือ **บัวสัตตบงกช** (ดอกบัวขาว 9 เกสรบัวขาว 6 สัตตบงกช 1 ดอกสัตตบงกช 18 เกสรสัตตบงกช 4) พบจำนวน 38 ครั้ง

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 5 คือ **จำปา** (จำปา 1 ดอกจำปา 25 เกสรจำปา 5) และ **พิมเสน**³ (พิมเสน 26 พิมเสนเกล็ด 5) พบจำนวน 31 ครั้ง

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 6 คือ **กะล่ำฟัก** (กะล่ำฟัก 29 สลัดได 1) และ **กฤษณา** พบจำนวน 30 ครั้ง

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 7 คือ **กระดังงา** (กระดังงา 1 ดอกกระดังงา 26 เกสรกระดังงา 1) และ **เปราะหอม** (เปราะหอม 3 วานเปราะ 24 ใบวานเปราะ 1) พบจำนวน 28 ครั้ง

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 8 คือ **พิมเสนต้น**⁴ (ใบพิมเสนต้น 26) พบจำนวน 26 ครั้ง

พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 9 คือ **โกฐหัวบัว** **ขอนดอก** และ **ว่านร้อนทอง** พบจำนวน 25 ครั้ง พืชวัตถุที่พบเป็นอันดับ 10 คือ **ว่านกีบแรด** พบจำนวน 23 ครั้ง

ความถี่ของสัตว์วัตถุ พบสัตว์วัตถุจำนวน 34 ชนิด สามารถเรียงลำดับความถี่จากมากไปหาน้อย ได้ดังนี้

³ **พิมเสน** (Borneo Camphor) ถือเป็นพืชวัตถุ ลักษณะเป็นเกล็ดเล็ก ๆ สีขาวขุ่น หรือสีแดงเรื่อ กลิ่นหอมเย็น ชื่น เนื้อแน่นกว่าการบูร ระเหิดได้ช้ากว่าการบูร ติดไฟให้แสงจ้าและมีควันมาก ตำรายาโบราณใช้พิมเสนเป็นยาขับเหงื่อ ขับเสมหะ กระตุ้นการหายใจ กระตุ้นสมอง บำรุงหัวใจ ใช้เป็นยาระงับความกระวนกระวาย ทำให้วังงิม ถ้าใช้เกินขนาดอาจจะทำให้เกิดคลื่นไส้อาเจียน ความจำสับสน (ชยันต์ พิเชียรสุนทร และคณะ, 2544, น. 498-502)

⁴ ผู้นิพนธ์ถือว่าเป็นคนละชนิดกับพิมเสนเกล็ด (Borneo Camphor) เนื่องจากในตำรับยาสมิทระบุส่วนที่ใช้ชัดเจน คือ ใช้ส่วนของใบ ซึ่งน่าจะหมายถึง พิมเสนต้น (*Pogostemon cablin* (Blanco) Benth.) ตำรายาไทยว่า ใบ รสเย็นหอม ถอนพิษร้อน แก้ไข้ทุกชนิด ทำให้ความร้อนในร่างกายลดลง ผสมในยาเขียว และยาหอม แก้ลม บำรุงหัวใจ (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2567)

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 1 คือ **ชะมด**⁵ ข้าง (กระดุกข้าง 2 งาข้าง 14) และ**แรด**⁶ (นอแรด 11 เขี้ยวแรด 5) พบจำนวน 16 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 2 คือ **วัว** (ตัววัว 1 ขี้นวัว 6 เขาวัว 9) พบจำนวน 15 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 3 คือ **กวาง** (เขากวาง) **แกะ** (เขาแกะ) **จระเข้** (ดีจระเข้ 1 เขี้ยวจระเข้ 11) **แพะ** (เขาแพะ) และ**เสือ** (เขี้ยวเสือ) พบจำนวน 12 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 4 คือ **งูเหลือม**⁷

⁵ น่าจะหมายถึงชะมดเช็ด หรือ Civet เครื่องยาที่มีกลิ่นหอมได้จากเมือกหรือไขที่สัตว์หลายชนิดในสกุล Viverricula และ Viverra วงศ์ Viverridae ทั้งตัวผู้และตัวเมีย เช็ดไว้ตามไม้ที่ปักให้หรือที่ซึ่งกรงที่ซึ่งสัตว์ไว้ สัตว์พวกนี้มีลักษณะคล้ายอิเห็น ฝรั่งเศสเรียก Civet cats ที่ให้ชะมดเช็ดได้พบในไทยมี 3 ชนิด คือ 1. ชะมดเช็ด (Small Indian Civet) ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Viverricula malaccensis* (Gmelin) 2. ชะมดแผงหางปล้อง (Large Indian Civet) ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Viverra zibetha* Linnaeus 3. ชะมดแผงสันหางดำ (Large-spotted Civet) ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Viverra megaspila* Blyth ตำรายาโบราณว่า ชะมดเช็ดมีกลิ่นหอมเย็น คาว ใช้เป็นยาบำรุงดวงจิตให้ชุ่มชื้น เป็นยาชูกำลัง ดับพิษโลหิต บำรุงน้ำดี ใช้ทำเป็นเครื่องหอม (ชยันต์ พิชัยสรุทธ และคณะ, 2544, น. 346-349)

⁶ ผลการศึกษาพบว่า ในตำรับยาสมิทพบการใช้ส่วนของนอแรด 11 ครั้ง นอแรดเป็นสิ่งแข็งเหมือนเขาสัตว์ต้น งอกขึ้นมา เหนือจมูกของสัตว์พวกแรด ซึ่งปัจจุบันเป็นสัตว์สงวนและหายากขึ้นทุกวัน แรดเป็นสัตว์ป่าที่ใกล้สูญพันธุ์ของโลกกลุ่มหนึ่ง ทั่วโลกมีสัตว์พวกนี้อยู่เพียง 5 ชนิด เป็นแรดที่พบในทวีปเอเชีย 3 ชนิด คือ กระซู่ แรด (ระมัด) และแรดอินเดีย และเป็นแรดที่พบในทวีปแอฟริกา 2 ชนิด คือแรดดำ และแรดขาว นอแรดที่ดี ควรมีผิวนอกสีดำไหม้ สีค่อนจางไปที่โคน จนเป็นสีเทาอมน้ำตาล เนื้อในมีสีเทาปนขาว มีจุดสีเทาดำ ปัจจุบันนอแรดเป็นของหายากและมีราคาแพงมาก เพื่อเป็นการอนุรักษ์สัตว์พวกนี้ไว้ จึงไม่ควรใช้หรือสนับสนุนให้ใช้ เครื่องยาที่ใช้แทนกันได้คือเขากระบือ โบราณว่านอแรดมีกลิ่นหอมเย็น ไม่ขาวมีรสเปรี้ยวเค็มเย็น มีสรรพคุณแก้ไข้สูง แก้พิษร้อนแก้อาเจียนเป็นเลือด แก้ถ่ายเป็นเลือด เป็นยาระงับประสาท โดยใช้บดเป็นผงผสมกับน้ำกิน เป็นยาขมเจริญอาหาร แก้อาการเกร็ง (ชยันต์ พิชัยสรุทธ และคณะ, 2544, น. 588-593)

⁷ ผลการศึกษาพบว่า ในตำรับยาสมิทพบการใช้ส่วนของติ่งเหลือม 8 ครั้ง กระดุก 1 ครั้ง ติ่งเหลือมเป็นถุงน้ำดี (gall bladder) ที่ได้จากงูเหลือม (Reticulated Python) งูเหลือมเป็นงูไม่มีพิษ เป็นงูที่มีขนาดใหญ่และยาวที่สุดในโลก ชื่อ

(กระดุกงูเหลือม 1 ติ่งเหลือม 8) และ**อำพันทอง**⁸ (อำพันทอง 7 อำพันทะเล 1 อำพันขี้ปลา 1) พบจำนวน 9 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 5 คือ **งู** (ติ่ง) และ**หมู** (เขี้ยวหมู) พบจำนวน 8 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 6 คือ **กุก** (เขากุก 5 โกลุสังคลี 1) พบจำนวน 6 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 7 คือ **ชะมดเชียง** และ**เม่น** (ขนเม่น 2 พุงเม่น 3) พบจำนวน 5 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 8 คือ **ชะมดทั้ง** **ตะพานน้ำ** (กระดุกตะพานน้ำ 1 กระดองตะพานน้ำ 1 ดีตะพานน้ำ 1) **หมี** (เขี้ยวหมี) **หมูเถื่อน** (เขี้ยวหมูเถื่อน) และ**หอยสังข์** (หอยสังข์ 1 สังข์ 2) พบจำนวน 3 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 9 คือ **กา** (หัวกา) **ควายทั้ง** 2 (เขาคควายทั้ง 2) **ควายเผือก** (เขาคควายเผือก 1 เขาคควายด่อน 1) **นิลกาย** (เขากาย 2) **แร้ง** (หัวแร้ง) **ลิง** (กระดุกลิง) **ไล่เดือน** (ไล่เดือน 1 ไล่เดือนตายซาก 1) และ**หมาดำ** (กระดุกหมาดำ) พบจำนวน 2 ครั้ง

สัตว์วัตถุที่พบเป็นอันดับ 10 คือ **ค่าง** (กระดุกค่าง) **ชะมดไทย** **ปลาช่อน** (ดีปลาช่อน) **ลิ้นทะเล** **เหี้ย** (ดีเหี้ย) และ**อำพันเงิน** พบจำนวน 1 ครั้ง

ความถี่ของธาตุวัตถุ พบธาตุวัตถุจำนวน 13 ชนิด สามารถเรียงลำดับความถี่จากมากไปหาน้อย ได้ดังนี้

วิทยาศาสตร์คือ *Python reticulatus* (Schneider) ตำรายาโบราณว่า ติ่งเหลือมมีรสขม บดปรุงเป็นกระสายยา ช่วยให้อายุยืนยาวเร็ว ดับพิษตานซางในเด็ก ฝนกับยาหยอดตาแก้ตาแดง ตาเมว ตาฟาง ตาแดง และแก้ปวดตาได้ กระดุกงูเหลือม มีรสเย็น เม้าเปื้อ มีสรรพคุณดับพิษภาพ แก้เมื่อยแก้ร้อนใน กระสับกระส่าย (ชยันต์ พิชัยสรุทธ และคณะ, 2544, น. 304-307)

⁸ หรืออำพันเกสร ชื่อสมุนไพรชนิดหนึ่งได้มาจากขี้ของวาฬ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542, น. 197)

⁹ พิกัดยา หมายถึง ชะมดเช็ด และชะมดเชียง (ชยันต์ พิชัยสรุทธ และคณะ, 2544, น. 353)

ธาตุวัตถุที่พบเป็นอันดับ 1 คือ ดินถน¹⁰ หมผา¹¹ และน้ำประสานทอง พบจำนวน 3 ครั้ง ธาตุวัตถุที่พบเป็นอันดับ 2 คือ แก้วกลบ ดินดาน บัลลังก์ศิลา และศิลาหย่อน พบจำนวน 2 ครั้ง

ธาตุวัตถุที่พบเป็นอันดับ 3 คือ ดินดาน ในท้องนา ดินประสิ่ว ดินสอพอง สารส้ม ศิลาอ่อน และหรดาล พบจำนวน 1 ครั้ง

ความถี่ของน้ำกระสายยา พบน้ำกระสายยาจำนวน 46 ชนิด สามารถเรียงลำดับความถี่จากมากไปหาน้อย ได้ดังนี้

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 1 คือ น้ำดอกไม้ม พบจำนวน 34 ครั้ง

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 2 คือ น้ำขาวขำ พบจำนวน 18 ครั้ง

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 3 คือ น้ำจัน พบจำนวน 16 ครั้ง

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 4 คือ น้ำจันทน์ 2 พบจำนวน 9 ครั้ง

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 5 คือ น้ำ (น้ำ 4 น้ำร้อน 2) และน้ำดอกไม้มเทศ พบจำนวน 6 ครั้ง

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 6 คือ สุรา พบจำนวน 5 ครั้ง

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 7 คือ น้ำอ้อยแดง พบจำนวน 4 ครั้ง

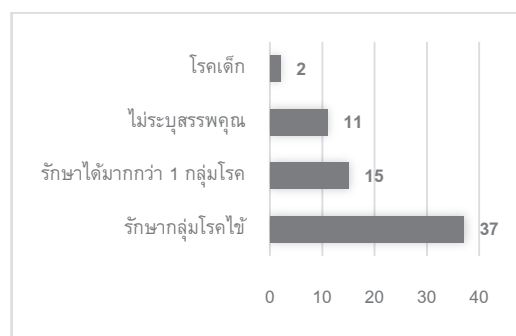
น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 8 คือ น้ำขิง น้ำดอกมะลิ น้ำตาล น้ำมะงั่ว น้ำมะพร้าว และน้ำมะพร้าวอ่อน พบจำนวน 2 ครั้ง

น้ำกระสายยาที่พบเป็นอันดับ 9 คือ ดิงเหลื่อม น้ำกระทือ น้ำโกฐหัวบัว น้ำขี้สีก น้ำขี้ทสกร น้ำโคกกระออม น้ำค้าง น้ำชะลูด

น้ำชุมเห็ดไทย น้ำดอกฝ้ายเทศ น้ำตะไคร้ น้ำทำน้ำใบกะเพรา น้ำใบผักเป็ด น้ำใบมะระ น้ำใบเสียด น้ำใบบัว น้ำเปลือกแค น้ำเปลือกตาล น้ำเปลือกมะเดื่อ น้ำผักขวง น้ำผักขวงและอื่น ๆ (น้ำผักขวง ใบน้ำเต้า ขี้วัว ใบสะเดา ใบตำลึงตัวผู้ ช้องสามย่าน ว่านหางจระเข้ ผักไร ดินสอพอง และว่านการ่อน) น้ำผลยอ น้ำโพล น้ำมะเดื่อ น้ำมะรุม น้ำรากถั่วพุดม น้ำส้ม น้ำส้มซ่า น้ำหญ้างวงช้าง น้ำอ้อย และมูลตรคน พบจำนวน 1 ครั้ง

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก ฉบับปริวรรต เอกสารจากสำนักศิลปและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จำนวน 87 ฉบับ พบตำรับยาสมิทจำนวน 31 ฉบับ 65 ตำรับ พบสรรพคุณในการรักษาโรคและอาการต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท และพบความถี่ของเภสัชวัตถุต่าง ๆ สามารถแสดงผลได้ในรูปแบบของแผนภูมิดังต่อไปนี้

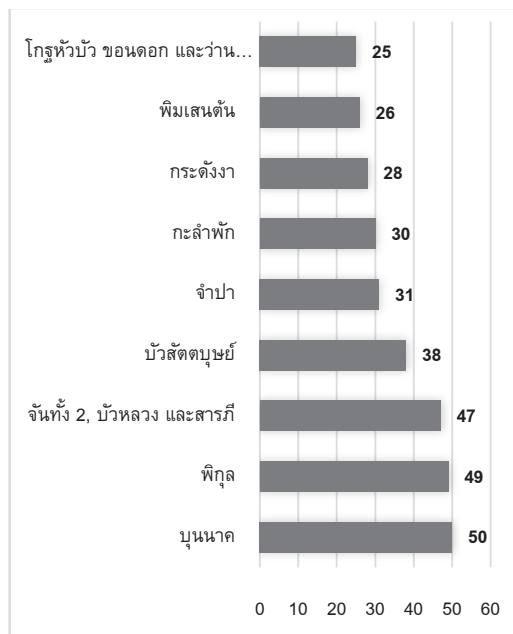

ภาพที่ 2

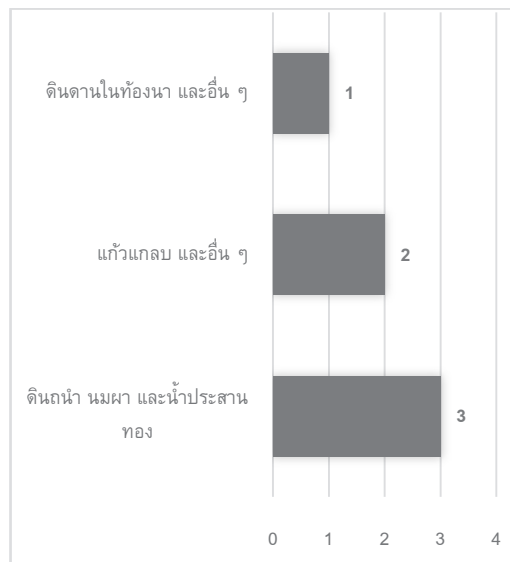
สรรพคุณในการรักษาโรคและอาการต่าง ๆ
ของตำรับยาสมิทจาก
ตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

¹⁰ ชื่อดินชนิดหนึ่ง มีสีเหลืองอ่อน ใช้น้ำยา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 524)

¹¹ หินงอกหรือหินย้อยซึ่งเกิดจากคราบหินปูนที่ย่อยลงมาจากเพดานถ้ำ มีสีน้ำตาลอ่อนคล้ายน้ำมัน เมื่อต้องแสงจะมีประกายแวววาว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 606)

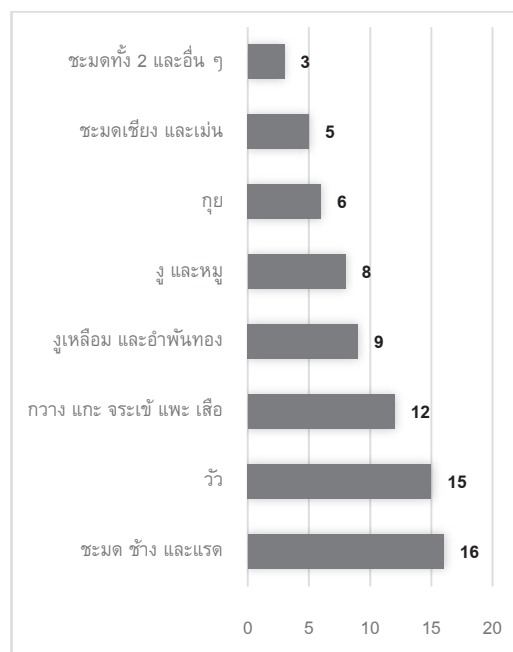

ภาพที่ 3 พีชวัตถุ 10 อันดับแรกของตำรับยาสมมิต
จากตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

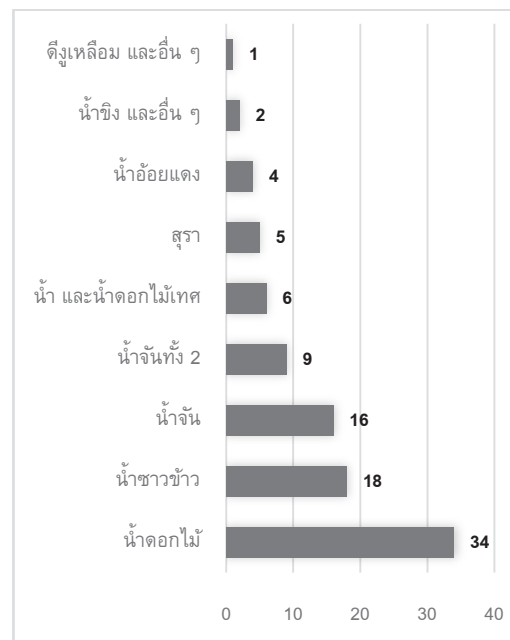

ภาพที่ 5

ธาตุวัตถุของตำรับยาสมมิตจากตำรายาแพทย์แผน
ไทยจังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ 4 สัตว์วัตถุของตำรับยาสมมิตจากตำรายา
แพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ 6 น้ำกระสายยาของตำรับยาสมมิตจาก
ตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

ผลการศึกษาพบว่า ตำรับยาสมิทจากตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลกนั้นมีการนำมาใช้ในการรักษาโรคและอาการเกี่ยวกับไข้มากที่สุด แสดงให้เห็นถึงความชาญฉลาดของคนโบราณท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลกในเรื่องของการรู้จักนำเภสัชวัตถุที่หลากหลายมาประกอบเข้าด้วยกันในการปรุงยาเพื่อรักษาโรคและอาการต่าง ๆ นับได้ว่า การวิจัยในครั้งนี้มีคุณูปการในด้านการศึกษาเอกสารโบราณต่อวงการแพทย์แผนไทยโบราณจังหวัดพิษณุโลกเป็นอย่างมาก

โดยตำรับยาสมิทจากตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลกนิยมใช้ส่วนของดอกไม้ในการปรุงยาโดยมุ่งรักษาโรคเกี่ยวกับไข้เป็นหลัก ดังนั้นการอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกพืชวัตถุที่พบการใช้จำนวนมากเป็นลำดับต้น ๆ จำนวน 3 อันดับแรกมาประกอบการอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

อันดับ 1 บุนนาค (บุนนาค 1 ดอก บุนนาค 35 เกสรบุนนาค 14) พบจำนวน 50 ครั้ง (พบมากที่สุด) ซึ่งจากตำรับยาสมิทพบการใช้ส่วนของดอกถึง 32 ครั้ง เกสร 14 ครั้ง โดยดอกบุนนาคได้จากต้นบุนนาค (*Mesua ferrea* L.) โบราณว่าดอกบุนนาคมีกลิ่นหอม เย็น รสขมเล็กน้อย มีสรรพคุณบำรุงดวงจิตให้ชุ่มชื้น ใช้แก้ไข้กาฬ แก้อ่อนใน ดับกระหาย บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ แก่ลมกองละเอียด วิงเวียน หน้ามืด และแก้กลืนสาบสางในกายได้ ดอกบุนนาคเข้าเครื่องยาไทยในพิภักดเกสรทั้ง 5 คือ ดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภีและเกสรบัวหลวง เกสรทั้ง 7 มีดอกจำปาและดอกกระดังงาเพิ่มเข้ามา และเกสรทั้ง 9 มีดอกลำตวนและดอกลำเจียกเพิ่มเข้ามา ส่วนเกสรบุนนาค มีรสหอมเย็น มีสรรพคุณบำรุงครรภ์ แก้ไข แก่ลมวิงเวียน ทำให้ชื่นใจ (ชยันต์ พิเชียรสุนทร และคณะ, 2544, น. 434-436) โดยสารสกัดจากเกสรตัวผู้ของดอกบุนนาคนั้นพบว่า มีประสิทธิภาพในการกำจัดสารอนุมูลอิสระ

สารสำคัญที่ทำให้เกิดโรคมะเร็ง (Zar Wynn Myint et al., 2021) ดอกบุนนาคมีฤทธิ์ในการต้านเชื้อ *Salmonella* เชื้อแบคทีเรียก่อโรคท้องร่วงเฉียบพลัน (Zhang et al., 2019) และดอกบุนนาคยังมีฤทธิ์ในการต้านเชื้อมาลาเรียสาเหตุสำคัญของไข้ป่าหรือไข้จับสั่นอีกด้วย (Konyanee et al., 2024)

อันดับ 2 พิกุล (พิกุล 1 ดอกพิกุล 34 เกสรพิกุล 14) พบจำนวน 49 ครั้ง จากตำรับยาสมิทพบการใช้ส่วนของดอกถึง 34 ครั้ง เกสร 14 ครั้ง ดอกพิกุลได้จากต้นพิกุล (*Mimusops elengi* L.) ดอกพิกุล มีกลิ่นหอมเย็น จัดอยู่ในพิภักดเกสรทั้ง 5 อันมีเกสรบัวหลวง ดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกบุนนาค และดอกสารภี มักนิยมใช้ในการเข้ายาหอม ยานัตถ์ ยาแก้ไข้ แก้ปวดหัว แก้เจ็บคอ และแก้อ่อนใน (ชยันต์ พิเชียรสุนทร และคณะ, 2544, น. 498-499) ดอกพิกุลพบสารต้านอนุมูลอิสระจำนวนมาก จากการทดลองหาสารต้านอนุมูลอิสระโดยวิธี DPPH และ ABTS (Koomklang et al., 2024)

อันดับ 3 บัวหลวง (บัวหลวง 1 ดอกบัวหลวง 18 เกสรบัวหลวง 28) และสารภี (สารภี 1 ดอก 32 เกสร 14) พบจำนวน 47 ครั้ง จากตำรับยาสมิทพบการใช้ส่วนของดอก 18 ครั้ง และเกสร 28 ครั้ง เกสรบัวหลวงเป็นเกสรตัวผู้ของดอกบัวหลวง บัวหลวงเป็นบัวน้ำชนิดก้านแข็ง มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Nelumbo nucifera* Gaertn. บัวหลวงเป็นสมุนไพร ที่มีการใช้ประโยชน์มากชนิดหนึ่ง เกสรบัวได้จากเกสรตัวผู้ของดอกบัวหลวง โบราณว่ามีกลิ่นหอมรสฝาดใช้แก้ไข้แก้ธาตุพิการบำรุงหัวใจ (ชยันต์ พิเชียรสุนทร และคณะ, 2544, น. 431-432) ดอกบัวหลวงถือเป็นสุดยอดแห่งสมุนไพร โบราณนิยมใช้ในการรักษาไข้และป้องกันโรคมะเร็งเนื่องจากพบสารต้านอนุมูลอิสระเป็นจำนวนมาก โดยพบหลักฐานจากการวิจัยได้แก่ งานของ Bishayee et al. (2022) งานของ

Sahu et al. (2024) และงานของ Tungmunthum et al. (2018) เป็นต้น

และสารภี (สารภี 1 ดอก 32 เกสร 14) จากตำรับยาสมิทพบการใช้ส่วนของดอกถึง 32 ครั้ง เกสร 14 ครั้ง ดอกสารภี ได้จากต้นสารภี (*Mammea siamensis* (T. And.) Kosterm.) ตำรายาโบราณว่า ดอกสารภีมีกลิ่นหอม รสขมเย็น มีสรรพคุณแก้โลหิตพิการ แก้ไข้ที่มีพิษร้อน เป็นยาเจริญอาหาร ยาบำรุงหัวใจ และยาชูกำลัง และว่าเกสรสารภีมีกลิ่นหอม รสเย็น เป็นยาบำรุงครรภ์ รักษา ทำให้ชื่นใจ แก้ไข้ เป็นเครื่องยาที่มีกลิ่นหอม นิยมเข้ายาหอม บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียน (ชยันต์ พิเชียรสุนทร และคณะ, 2544, น. 638-640) ดอกสารภีมีฤทธิ์สำคัญในการต้านเชื้อมาลาเรียสาเหตุสำคัญของโรคมาลาเรีย (โรคไข้ป่าหรือจับสัน) (Chaniad et al., 2022)

จากตัวอย่างพืชวัตถุ 3 อันดับแรก จำนวน 4 ชนิด ที่ใช้ยกตัวอย่างประกอบในการอภิปรายผลการวิจัย คือ บุนนาค พิกุล บัวหลวง และสารภี นั้น ต่างมีสรรพคุณร่วมกันทั้งการแพทย์แผนไทย และงานวิจัยสายวิทยาศาสตร์ที่สำคัญ คือ การแก้ไข้ ซึ่งตรงกับสรรพคุณอันดับ 1 ของตำรับยาสมิทจากตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก

เอกสารอ้างอิง

- กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, และ ราชบัณฑิตยสถาน. (2553). *พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2542). *แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ*. กระทรวงศึกษาธิการ.
- กานต์ธีรา จางตระกูล, กุลศรณี เวชกุล, อาภาภัทร ธนะบุญ, และ ภัครพล แสงเงิน. (2563). วรรณกรรมเภสัชกรรมวัดท่านา ตำบลไผ่ล้อม อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. ใน *รายงานประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “พิพิธวิจัย วิจิตรวิทยา ภาษาไทย ประจำปีการศึกษา 2562”* (หน้า 167–179). สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- กานต์พิชชา แข่งขัน, นิตยา วงศ์รักษ์, อัญชลีพร เพ็ชรน้อย, และ ภัครพล แสงเงิน. (2566). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสารต้นฉบับตำรายาแพทย์แผนไทยวัดพรหมพิราม ตำบลพรหมพิราม อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารภาษาไทยและวัฒนธรรมไทย*, 9(1), 72–104.

ที่พบว่า ใช้ในการรักษาโรคและอาการที่เกี่ยวข้องไข้มากที่สุด ในส่วนของประโยชน์อื่น ๆ เช่น การพบสารต้านอนุมูลอิสระ สารสำคัญในการป้องกันการเกิดโรคมะเร็ง การต้านเชื้อแบคทีเรีย โดยเฉพาะเชื้อมาลาเรีย สาเหตุสำคัญของไข้ป่าหรือไข้จับสัน ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นฐานข้อมูลสำคัญในด้านการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต้นฉบับตำรายาการแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก และควรมีการพัฒนาต่อยอดทางการแพทย์แผนไทยต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาตำรายาอื่น ๆ เช่น ตำรับยามีชื่อขนานต่าง ๆ จะช่วยขยายพรมแดนการศึกษาเอกสารต้นฉบับตัวเขียนของตำรายาแพทย์แผนไทยต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรับยาสมิทในตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก

- เกศินี แก้วนิล, นิลิต เมฆแจ้ง, เพ็ญพิชชา พรหมแดง, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2563). วรณกรรมเภสัชกรรม
วัดสระไม้แดง ตำบลอรัญญิก อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์.
จุลสารศิลปนิพนธ์, 2(2), 1–15.
- ขจีพรรณ ศรีฟอง, ญัฐกานต์ นาคพรหม, สุกัญญา พาชื่นใจ, ภิรมพร รอดยิ้ม, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2566).
การศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสารต้นฉบับตำรายาแพทย์แผนไทยวัดกักรับพวงเหนือ ตำบล
พรหมพิราม อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารอักษราพิบูล*, 4(1), 47–62.
- ชยันต์ พิเชียรสุนทร, แม้นมาส ชวลิต, และ วิเชียร จีรวงส์. (2544). *คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์
ฉบับเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษามหาราชา 5 ธันวาคม 2542* (พิมพ์ครั้งที่ 4). อมรินทร์และ
มูลนิธิภูมิปัญญา.
- ชลิตา สอนจันทร์, ศิริวรรณ เพ็ชรหมณี, อัจฉราภรณ์ ใจแก้ว, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2564). สารัตถะใน
ตำรายาวัตสันติกาवास อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุม
วิชาการระดับชาติพะเยาวิจัย ครั้งที่ 10* (หน้า 4020–4034). มหาวิทยาลัยพะเยา.
- ณมน ปุษาพันธ์, และ วิทยา บุษบงค์. (2565). ทัศนคติในตำรายาพื้นบ้านภาคใต้. *Asian Journal of
Traditional and Innovative Arts and Textiles*, 1(2), 31–60.
- ณรงศักดิ์ ราวะรินทร์. (2561). การใช้ครามในตำรายาโบราณ. *วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์
ทางเลือก*, 16(2), 284–300.
- ณัฐมล พรหมรอด, นิตยา ทองย้อย, ภัชรีญา อ่วมอิมพีช, ธนศักดิ์ จันทร์สดี, และ ภัทรพล แสงเงิน.
(2564). รูปแบบการเขียนชื่อพืชวัตถุในตำรายาวัตไพรสุวรรณ อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัด
พิษณุโลก เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม เลขที่
พส.บ.0264. *วารสารอักษราพิบูล*, 2(2), 57–82.
- นันทรัตน์ ยอดกระโหม, สาวิตรี แก้วเกตุ, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2564). สารัตถะในตำรายาวัตกักรับพวง
เหนือ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการระดับชาติ
พะเยาวิจัย ครั้งที่ 10* (หน้า 4035–4048). มหาวิทยาลัยพะเยา.
- ปาลิตา ทองเพล, พรนภา ดันกايا, สรวิรัตน์ ทอดเสียง, สุมลทรา พันเวร, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2565).
การศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสารต้นฉบับตำรายาแพทย์แผนไทยวัดจุงนาง ตำบลท่าทอง อำเภอ
เมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*, 39(2), 85–132.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย. (2558). โรคและยาในตำรายาภาคเหนือ. ใน *ภูมิปัญญาอาเชียน เวชศาสตร์ใน
จารึกและเอกสารโบราณ ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13 การสัมมนาทางวิชาการเนื่องในวาระฉลอง
ครบรอบอายุ 96 ปี ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร* (หน้า 227–274). ภาควิชาภาษา
ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย (บ.ก.). (2554). *การจัดการความรู้ตำรายาพื้นบ้านล้านนา: กรณีศึกษากลุ่มโรค
มะเร็งหรือป่าเถิง*. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พอดุทัย ปัญญาจักร, มณฑาทิพย์ บุญแก้ว, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2564). สารัตถะในตำรายาวัตสะพาน
หิน อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการระดับชาติ
พะเยาวิจัย ครั้งที่ 10* (หน้า 3645–3657). มหาวิทยาลัยพะเยา.

- ภัทรพล แสงเงิน. (2564). การศึกษาเปรียบเทียบตำรับยาในตำรายาวัตใหม่พรหมพิรามจังหวัดพิษณุโลก กับตำรับยาในตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง. *วารสารไทยคดีศึกษา*, 18(2), 169–218.
- ภัทรพล แสงเงิน. (2567ก). ตำรายาแพทย์แผนไทยจังหวัดพิษณุโลก: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและสารัตถะ [วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณภีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร]. Silpakorn University Repository: SURE.
- ภัทรพล แสงเงิน. (2567ข). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรับยาพอกจากตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก. มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.
- ภัทรพล แสงเงิน. (2567ค). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรายาแพทย์แผนไทยวัดท่านา (6) ตำบลไผ่ล้อม อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก เอกสารเลขที่ พส.ข.0267. มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.
- ภัทรพล แสงเงิน. (2567ง). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำรับยาอายุวัฒนะจากตำรายาแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลก. มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.
- ภัทรพล แสงเงิน, และ อุเทน วงศ์สถิตย์. (2565). ตำรับยากวาดคอกจากตำรายาแพทย์แผนไทยของอำเภพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารไทยศึกษา*, 18(1), 29–60.
- มณีสร วังคีรี, มนัญชยา วันเย็น, วรรณภาพร โอภาชาวนา, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2562). วรรณกรรมเภสัชกรรมวัดนครชุม ตำบลเมืองเก่า อำเภอมืองพิจิตร จังหวัดพิจิตร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. ใน *รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติพะเยาวิจัยครั้งที่ 8* (หน้า 2134–2142). มหาวิทยาลัยพะเยา.
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2567). พิมเสนต้น [ฐานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี]. สืบค้นเมื่อวันที่ 9 มกราคม 2568, จาก <https://phar.ubu.ac.th/herb-DetailThaiCrudedrug/156>
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2554* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักงานพระพุทศาสนาแห่งชาติ.
- วรดี วาริผล. (2564). ภูมิปัญญาสมุนไพรอีสาน: กรณีศึกษาชื่อสมุนไพรและสารัตถะในตำรายาอีสานของตาสวน ศรีมะพริก [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร]. Silpakorn University Repository: SURE.
- สิริขวัญ สุทธิสน, ธนากร จิวสุวรรณ, วีรพล จำปาทอง, และ ภัทรพล แสงเงิน. (2562). วรรณกรรมเภสัชกรรมวัดสุนทรประดิษฐ์ ตำบลบางระกำ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. ใน *รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติพะเยาวิจัยครั้งที่ 8* (หน้า 2147–2161). มหาวิทยาลัยพะเยา.
- อุษา กลิ่นหอม. (2552). *การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีใช้หมากไม้*. อุษาการพิมพ์.
- Bishayee, A., Patel, P. A., Sharma, P., Thoutireddy, S., & Das, N. (2022). Lotus (*Nelumbo nucifera* Gaertn.) and its bioactive phytochemicals: A tribute to cancer prevention and intervention. *Cancers*, 14(3), Article 529. <https://doi.org/10.3390/cancers14030529>

- Chaniad, P., Chukaew, A., Payaka, A., Phuwajaroanpong, A., Techarang, T., Plirat, W., & Punsawad, C. (2022). Antimalarial potential of compounds isolated from *Mammea siamensis* T. Anders. flowers: In vitro and molecular docking studies. *BMC Complementary Medicine and Therapies*, 22(1), Article 266. <https://doi.org/10.1186/s12906-022-03742-7>
- Konyanee, A., Chaniad, P., Phuwajaroanpong, A., Plirat, W., Viriyavejakul, P., Septama, A. W., & Punsawad, C. (2024). Exploring the potential antimalarial properties, safety profile, and phytochemical composition of *Mesua ferrea* Linn. *PLoS ONE*, 19(12), Article e0312047. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0312047>
- Koomklang, N., Tangsombatvichit, P., Tumthong, S., Kongsong, K., Nawatnatee, T., & Khongdetch, J. (2024). Antioxidant and tyrosinase inhibition activities from ethanolic extracts of *Mimusops elengi* and *Hibiscus sabdariffa* flowers and *Dillenia indica* and *Abelmoschus esculentus* fruits. *Advanced Science Journal*, 24(1), 127–142. <https://li02.tci-thaijo.org/index.php/adscij/article/view/635>
- Sahu, B., Sahu, M., Sahu, M., Yadav, M., Sahu, R., & Sahu, C. (2024). An updated review on *Nelumbo nucifera* Gaertn: Chemical composition, nutritional value and pharmacological activities. *Chemistry & Biodiversity*, 21(5), Article e202301493. <https://doi.org/10.1002/cbdv.202301493>
- Tungmunthum, D., Pinthong, D., & Hano, C. (2018). Flavonoids from *Nelumbo nucifera* Gaertn., a medicinal plant: Uses in traditional medicine, phytochemistry and pharmacological activities. *Medicines*, 5(4), Article 127. <https://doi.org/10.3390/medicines5040127>
- Zar Wynn Myint, K., Kido, T., Kusakari, K., Prasad Devkota, H., Kawahara, T., & Watanabe, T. (2021). Rhusflavanone and mesuaferone B: Tyrosinase and elastase inhibitory biflavonoids extracted from the stamens of *Mesua ferrea* L. *Natural Product Research*, 35(6), 1024–1028. <https://doi.org/10.1080/14786419.2019.1613395>
- Zhang, X., Gao, R., Liu, Y., Cong, Y., Zhang, D., Zhang, Y., Yang, X., Lu, C., & Shen, Y. (2019). Anti-virulence activities of biflavonoids from *Mesua ferrea* L. flower. *Drug Discoveries & Therapeutics*, 13(4), 222–227. <https://doi.org/10.5582/ddt.2019.01053>

เอกสารตำรายาแพทย์แผนไทย

- ตำรายาวัตรับพวงเหนือ (3)/0241 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.
- ตำรายาวัตรองนาง (2)/0277 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.
- ตำรายาวัตรองนาง/0243 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.

ตำรายาวัตห่านา (8)/0290 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.

ตำรายาวัตรธรรมจักร (3)/0228 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.

ตำรายาวัตรธรรมจักร/0212 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.

ตำรายาวัตรพรหมพิราม (2)/0259 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.

ตำรายาวัตรพรหมพิราม/0215 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.

ตำรายาวัตรแหลมเจดีย์ (2)/0276 (ฉบับปริวรรต). (ม.ป.ป.). เอกสารจากสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.